

РОЗДІЛ 1

СПРИЙНЯТТЯ ТА ДИНАМІКА ПІЗЬНОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

БАЗОВА ЛІНІЯ РЕЙґАНА

Незалежно від конкретної адміністрації США часів холодної війни питання стосовно України та її прагнень, коли воно порушувалося, було тісно пов'язане з проблемою американсько-радянських відносин і сприйняттям Вашингтоном загального напрямку руху СРСР. Україна та прагнення до свободи українців набували щоразу більшої популярності під час роботи адміністрації Роналда Рейґана, який регулярно відзначав важливі річниці, пов'язані з правами людини, зокрема з Україною, щоб висвітлити порушення прав людини в Радянському Союзі. Ці зусилля охоплювали вшанування Української Гельсінської моніторингової групи, яка виникла в 1970-х роках після ухвалення 1975 року Гельсінського кінцевого акта (також відомого як Гельсінська угода) для сприяння його виконанню. У президентській прокламації від 21 вересня 1982 року на честь цієї групи засуджувалися «тривалі терміни ув'язнення, призначені членам Української Гельсінської моніторингової групи за їхню мужню діяльність, спрямовану на забезпечення більшої свободи в Україні»¹.

Прокламація описувала це переслідування як «яскраве свідчення неспроможності комунізму конкурувати з принципами свободи на ринку ідей» і як «міжнародну ганьбу для Радянського Союзу»². Ця заява була зроблена через три з половиною місяці після виступу 8 червня 1982 року в британській Палаті громад, у якому президент Рейган передбачив, що комунізм опиниться на «попелищі історії»³.

На церемонії 19 липня 1983 року, присвяченій щорічному відзначенню Тижня поневолених народів, яка відбулася того ж року після того, як президент Рейган 8 березня назвав СРСР «імперією зла», він звернувся до «кожної людини, яка опинилася в пастці тиранії, чи то в Україні, Угорщині, Чехословаччині, Кубі, чи В'єтнамі» зі словами: «Ваша боротьба — це наша боротьба, ваша мрія — наша мрія, і колись ви теж будете вільні»⁴. Той факт, що він вніс Україну до списку країн і навіть згадав її першою, підкреслює важливість, якої він надавав Україні в контексті тиску на Радянський Союз, особливо після свого виступу про «імперію зла».

Згідно зі спогадами державного секретаря Джорджа П. Шульца, «Радянський Союз, як я казав [президентові Рейгану влітку 1984 року], загруз у тривалому й поки що безрезультатному процесі успадкування керівництва та труднощах стагнації й занепаду економіки... Я сказав йому, що серед найбільших потенційних проблем для Радянського Союзу були сепаратистські тенденції серед його національностей, проблеми з асиміляцією дедалі більшого мусульманського населення та посилення антимосковських настроїв у країнах Балтії та Україні»⁵. Вартий уваги той факт, що Шульц згадував Україну в тому ж контексті, що й країни Балтії.

14 вересня 1984 року Білий дім Рейгана повідомив про смерть кардинала Йосифа Сліпого, верховного архієпископа

Української греко-католицької церкви. У спочутті були підкреслені вісімнадцять років, що їх кардинал провів у радянських таборих. Вшановуючи Сліпого, Білий дїм наголосив на його відмові зрадити свою церкву, чим кардинал підкреслив «міць і силу людського духу». Виступ закінчувався твердженням, що Сліпий залишатиметься «шанованим не лише українцями, а й чоловіками та жінками доброї волі усіх націй»⁶.

Пізніше тієї осені Білий дїм Рейґана відзначив річницю Голодомору, Великого Голоду 1932—1933 років, багатостороннього радянського геноциду, який спустошив Україну, а також українські етнолінгвістичні райони півдня Росії, зокрема Кубань, і Казахстан. Тоді як фальшивий радянський наратив про те, що сталося, звинувачував кліматичні фактори, заява Білого дому від 30 жовтня не залишила жодного сумніву в тому, хто винен у цьому злочині проти людства, — радянський уряд. У заяві наголошувалося, що «український голод 1932—1933 років став трагічною сторінкою в історії України, тим більше, що він не був наслідком стихійних лих, а був штучно спричинений цілеспрямованою політикою». Далі в заяві зазначалося, що «цей бездушний акт» був спрямований на «порушення політичних, культурних і людських прав українців та інших народів»⁷.

У жовтні того ж року Білий дїм оприлюднив заяву про смерть у радянській в'язниці Валерія Марченка, видатного правозахисника, який присвятив себе викриттю «жорстокості радянських трудових таборів і порушень прав людини та національних прав в Україні»⁸. Трохи більше ніж через рік, 21 листопада 1985 року, адміністрація Рейґана узгодила відкриття нового радянського консульства в Нью-Йорку в обмін на нове американське консульство в Києві. Президент Рейґан вирішив похвалитися цією подією під час виступу

перед спільним засіданням конгресу, заявивши, що цей крок «забезпечить постійну присутність США в Україні вперше за десятиліття»⁹. Мемуари держсекретаря Шульца додатково деталізують це питання. Він цитує свій меморандум, надісланий президентові Рейгану, в якому стверджував:

[Відкриття] консульств США та СРСР у Києві та Нью-Йорку мало б перевагу, бо вивело б нас на нову радянську територію, водночас несуттєво збільшивши радянську присутність тут. Радянський Союз уже має велике представництво ООН у Нью-Йорку, а от наше нове консульство стане першим західним представництвом у столиці України. Зростає інтерес до київського консульства в конгресі та серед американських єврейських та українських груп. Присутність США там також допомогла б нам розширити наш доступ до радянського суспільства та ідеологічне проникнення в нього. Моя рекомендація наразилася на сильну протидію з боку персоналу РНБ [Ради національної безпеки].¹⁰

У своєму привітанні з нагоди православного Різдва 6 січня 1986 року Рейган згадав не лише російських, а й інших вірян під радянською владою, зокрема в Україні¹¹. Білий дім Рейгана продовжував називати Україну «на ім'я», зокрема в заувагах президента 21 липня 1986 року під час підписання декларації про Тиждень поневолених народів. Те, що він зробив це нарівні зі згадками міжнародно визнаних країн, як-от Румунія та Польща, особливо прикметно, хоча первинною короткостроковою мотивацією, ймовірно, було загнати на слизьке та послабити СРСР, а не обов'язково сигналізувати про підтримку США незалежності України¹². А з нагоди Дня прав людини президентська прокламація від 10 грудня

1986 року засудила радянський уряд за репресії проти католиків у Литві та Україні¹³. У своєму виступі того ж дня Рейган знову виділив Україну, засудивши «ув'язнювання релігійних активістів в Україні та в усьому Радянському Союзі»¹⁴.

У прокламації Тижня поневолених народів від 17 липня 1987 року стверджувалося, що «боротьба, яка почалася в Україні 70 років тому, відбувається по всій Радянській імперії», маючи на увазі швидкоплинну незалежність Української Народної Республіки сім десятиліть тому (1917—1920). Далі в прокламації відзначено, що «всі поневолені нації заслуговують і потребують нашої особливої підтримки». Крім того, обіцяно, що «для тих, хто прагне насолоджуватися правом людини від народження на свободу, незалежність і справедливість, ми служимо охоронцями їхньої мрії»¹⁵. Під час брифінгу в Білому домі щодо свободи віросповідання в Радянському Союзі, який відбувся 3 травня 1988 року, президент Рейган зазначив, що «Українська католицька церква, Уніатська церква, все ще закрита, поза законом і переслідувана»¹⁶. Пізніше того ж року, 26 вересня, президент Рейган згадав Україну у своєму зверненні до Генеральної Асамблеї ООН:

Це ставлення до прав людини як до основи миру лежить в серцевині діяльності ООН. Ті, хто голодує в Ефіопії, ті, хто помирає серед курдів, ті, хто стикається з расовою несправедливістю в Південній Африці, ті, хто все ще не може вільно писати чи говорити в Радянському Союзі, ті, хто не може молитися в Україні, ті, хто бореться за життя та свободу на човнах у Південнокитайському морі, ті, хто не може публікуватися чи збиратися в Манагуа, — усе це більше, ніж просто пункт порядку денного у вашому календарі. Це має

бути першочерговим питанням для обговорення, що стоїть вище за всі інші питання.¹⁷

У своїх коментарях 4 листопада 1988 року щодо підписання Закону про імплементацію Конвенції про геноцид 1948 року (Закону Проксмайра), президент Рейган, говорячи про жахи геноциду двадцятого століття, знову прямо згадав Україну разом із Камбоджею та Ефіопією¹⁸. Водночас, за словами Білла Бернза, високопоставленого працівника дипломатичної служби, який пізніше став заступником держсекретаря, «Рейган... здавалося, в останні роки свого перебування на посаді зрозумів відчай у маневрах Горбачова та остаточну гнилість радянської системи»¹⁹.

ЕКСПЕРТНИЙ ДИСКУРС

Попри ці моменти ясності в деяких колах щодо стану радянської системи, переважний американський політичний дискурс опосередковано припускав подальше існування Радянського Союзу, навіть безпосередньо перед самим його розпадом²⁰. Можливо, припускали, що подальше існування СРСР і гарні стосунки з Москвою не були такими вже несумісними. Книжка 1988 року «Росія Горбачова [*sic*] і американська зовнішня політика» за редакцією Северіна Білера та Майкла Манделбаума — видатна та загальноновизнана праця, що містить як авторитетну основу, так і широке розуміння відповідних академічних уявлень про політику Вашингтону щодо Радянського Союзу в пізньорадянський період²¹. Значну частину того, що обговорювалося в цій книжці побічно, зосереджено на найкращих підходах до того, що, як очікувалося, мало стати довготривалими стосунками.

ЗМІСТ

Подяки.....	5
Передмова	8
<i>Вступ.</i> Політичний контекст США та московський фактор.....	13
<i>Розділ 1.</i> Сприйняття та динаміка пізнього радянського періоду	28
<i>Розділ 2.</i> Політика США щодо становлення незалежної України.....	47
<i>Розділ 3.</i> Зусилля США з ядерного роззброєння України	95
<i>Розділ 4.</i> Позиція США щодо Помаранчевої революції в Україні.....	154
<i>Розділ 5.</i> Відмова США в наданні летальної допомоги Україні.....	195
<i>Розділ 6.</i> Перехресні результати та висновки	258
Примітки.....	277